

ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢІНІҢ САЯСИ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАРЫ КОНТЕКСІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚОҒАМНЫҢ МОРАЛДЫҚ ЖАҒДАЙЫНЫҢ ДИНАМИКАСЫ

Н.Л. Сейтахметова, Ш.М. Жандосова

АҢДАТПА

Мақалада 1995-2025 жылдар аралығындағы статистикалық деректерді талдау негізінде тәуелсіздік кезеңінің саяси трансформациялары контекстінде қазақстандық қоғамның моралдық жағдайының динамикасы зерттеледі. Авторлар қоғамның моралдық жағдайы индексінің өзгерістері мен негізгі саяси оқиғалар, институционалдық реформалар және әлеуметтік-экономикалық процестер арасындағы корреляцияны талдайды. Зерттеу әдістемесі сандық және сапалық талдау әдістерін қолдана отырып, статистикалық деректерді экстраполяциялауға негізделген. Нәтижелер қоғамның моралдық жағдайы саяси тұрақтылық пен мемлекеттік басқару тиімділігінің маңызды индикаторы ретінде көрінетінін көрсетеді. Саяси циклдар мен институционалдық трансформацияларға байланысты моралдық бағдарлардың өзгеруінің циклдік үлгілері анықталды. Зерттеудің практикалық маңыздылығы моралдық жағдай индексіне әлеуметтік-саяси тәуекелдерді болжау және мемлекеттік саясаттың алдын алу шараларын әзірлеу үшін пайдалану мүмкіндігінде болып табылады.

Түйін сөздер: қоғамның моралдық жағдайы, саяси трансформациялар, Қазақстан, моралдық индекс, әлеуметтік капитал, саяси тұрақтылық, құндылық бағдарлары, посткеңестік трансформация.

ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан

Автор-корреспондент:

Жандосова Ш.М.,
sholpan_zhandosova@mail.ru

Сілтеме: Сейтахметова Н.Л.,
Жандосова Ш.М.

Тәуелсіздік кезеңінің саяси трансформациялары контекстіндегі қазақстандық қоғамның моралдық жағдайының динамикасы // Адам әлемі. – 2026. – Т. 28. № 1 (107). – Б. 71-78

Динамика морального состояния казахстанского общества в контексте политических трансформаций периода независимости

Аннотация. В статье исследуется динамика морального состояния казахстанского общества в контексте политических трансформаций периода независимости на основе анализа статистических данных за период 1995-2025 годов. Автор анализирует корреляцию между изменениями индекса морального состояния общества и ключевыми политическими событиями, институциональными реформами и социально-экономическими процессами. Методология исследования основана на экстраполяции статистических данных с применением методов количественного и качественного анализа. Результаты показывают, что моральное состояние общества выступает важным индикатором политической стабильности и эффективности государственного управления. Выявлены циклические паттерны изменения моральных ориентиров в связи с политическими циклами и институциональными трансформациями. Практическая значимость исследования заключается в возможности использования индекса морального состояния для прогнозирования социально-политических рисков и разработки превентивных мер государственной политики.

Ключевые слова: моральное состояние общества, политические трансформации, Казахстан, моральный индекс, социальный капитал, политическая стабильность, ценностные ориентации, постсоветская трансформация.

Dynamics of the moral state of Kazakhstani society in the context of political transformations during the independence period

Abstract. The article examines the dynamics of the moral state of Kazakhstani society in the context of political transformations during the independence period based on the analysis of statistical data for the period 1995-2025. The author analyzes the correlation between changes in the moral state index of society and key political events, institutional reforms, and socio-economic processes. The research methodology is based on the extrapolation of statistical data using quantitative and qualitative analysis methods. The results show that the moral state of society serves as an important indicator of political stability and effectiveness of public administration. Cyclical patterns of changes in moral orientations have been identified in connection with political cycles and institutional transformations. The practical significance of the study lies in the possibility of using the moral state index for forecasting socio-political risks and developing preventive measures of state policy.

Key words: Moral State Of Society, Political Transformations, Kazakhstan, Moral Index, Social Capital, Political Stability, Value Orientations, Post-Soviet Transformation.

Kіpіcne

Қоғамның моралдық жағдайы азаматтардың мінез-құлық үлгілерін айқындайтын құндылық бағдарлары, моралдық нормалар және этикалық қондырғылар жүйесін көрсететін кешенді феномен болып табылады. Саяси ғылым контекстінде моралдық әлеуметтік-мәдени сипаттама ретінде ғана емес, сонымен қатар саяси тұрақтылықтың, билік легитимділігінің және мемлекеттік басқару тиімділігінің маңызды факторы ретінде қарастырылады. Посткеңестік қоғамдардағы трансформациялық процестер саяси жүйенің өзгерістері мен халықтың моралдық жағдайының динамикасы арасындағы өзара байланыс мәселесін өзекті етті.

Қазақстан посткеңестік мемлекет ретінде институционалдық реформалармен, мемлекеттік басқаруды жаңғыртумен және жаһандық сын-тегеуріндерге бейімделумен сипатталатын саяси трансформацияның күрделі жолынан өтті. Тәуелсіздіктің үш онжылдығында ел саяси реформалардың, экономикалық дағдарыстардың және әлеуметтік трансформациялардың бірнеше толқынын бастан кешірді, бұл қоғамның моралдық жағдайына әсер етпей қоймады. Бұл динамиканы талдау саяси жүйе мен қоғамның моралдық-этикалық саласының өзара әрекеттесу механизмдерін түсіну үшін ғылыми және практикалық қызығушылық тудырады.

Зерттеудің өзектілігі жеделдетілген жаңғырту және жаһандану жағдайында саяси трансформациялар мен қоғамның моралдық жағдайы арасындағы өзара байланысты ғылыми тұрғыдан ұғыну қажеттілігімен түсіндіріледі. Бұл процестерді түсіну әлеуметтік тұрақтылық пен ұлттық бірегейлікті нығайтуға бағытталған тиімді мемлекеттік саясатты қалыптастыру үшін өте маңызды.

Осы мақаланың мақсаты 1995-2025 жылдар аралығында қазақстандық қоғамның моралдық жағдайының динамикасын талдау және оның негізгі саяси трансформациялармен өзара байланысын анықтау болып табылады. Қойылған мақсатқа жету үшін мынадай міндеттерді шешу қажет: саясаттану контекстінде қоғамның моралдық жағдайын зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздерін

анықтау; қазақстандық қоғамның моралдық жағдайы индексінің динамикасын сипаттайтын статистикалық деректерді талдау; моралдық көрсеткіштердің өзгерістері мен негізгі саяси оқиғалар арасындағы корреляцияны анықтау; жалғасып жатқан саяси трансформациялар контекстінде моралдық саланың дамуының үрдістері мен болжамды сценарийлерін айқындау.

Саяси ғылымда «қоғамның моралдық жағдайы» ұғымын тұжырымдау саясаттану, әлеуметтану, психология және этиканың жетістіктерін біріктіретін пәнаралық тәсілге негізделеді. Классикалық саяси теорияда моралдық және адамгершілік мәселелері саяси мәдениет, азаматтық ерлік және қоғамдық игілік призмасы арқылы қарастырылды. Платон [1] «Мемлекет» еңбегінде полистің әлауқатын азаматтардың моралдық жағдайымен байланыстырды, ал Аристотель [2] «Саясат» еңбегінде саяси тәртіпті сақтау үшін этикалық тәрбиенің маңыздылығын атап өтті.

Қазіргі саяси ғылымда қоғамның моралдық жағдайы әлеуметтік капитал теориясы, саяси мәдениет тұжырымдамасы және билік легитимділігін зерттеу контекстінде талданады. Р. Патнэм [3] тұлғааралық сенім мен азаматтық жауапкершілік деңгейі демократиялық институттардың тиімділігімен корреляцияланатынын көрсетті. Г. Алмонд пен С. Верба [4] өздерінің саяси мәдениет теориясында азаматтардың құндылық бағдарлары мен саяси жүйенің тұрақтылығы арасындағы өзара байланысты көрсетті. Ф. Фукуяма [5] «Сенім» еңбегінде қоғамның моралдық ресурстары экономикалық өркендеу мен саяси тұрақтылықтың қажетті шарты екенін дәлелдеді.

Осы зерттеу үшін транзитологиялық тәсіл шеңберінде әзірленген посткеңестік трансформация тұжырымдамалары ерекше маңызға ие. К. Оффе [6] постсоциалистік қоғамдардың саяси, экономикалық және әлеуметтік-мәдени салаларындағы өзгерістерді қамтитын «үштік трансформациясын» талдады. Л. Холмс [7] құндылықтар дағдарысын радикалды жүйелік өзгерістердің сөзсіз салдары ретінде атап өтті. Қазақстандық ғылыми дискурста қоғамның моралдық трансформациясы мәселелері М. Машан [8], Н. Масанов [9] және басқа зерттеушілердің еңбектерінде қарастырылды.

Әдіснама

Осы зерттеудің әдіснамалық негізі бірнеше өзара толықтыратын тәсілдерді қамтиды. Институционалдық тәсіл саяси институттардың моралдық нормаларды қалыптастыру және өзгертуге әсерін талдауға мүмкіндік береді. Құрылымдық-функционалдық тәсіл қоғамның моралдық жағдайын билікті легитимациялау және әлеуметтік интеграция функцияларын орындайтын саяси жүйенің элементі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Компаративистік әдіс Қазақстанның саяси дамуының әртүрлі кезеңдеріндегі моралдық көрсеткіштердің динамикасын салыстырмалы талдау үшін қолданылады.

«Қоғамның моралдық жағдайының индексі» [10] ұғымын операционализациялау үшін зерттеуде объективті статистикалық деректерді қамтитын индикаторлар жүйесі қолданылады: қылмыс, сыбайлас жемқорлық, ажырасу, аборт, өзін-өзі өлтіру, алкоголизм және нашақорлық деңгейі; тұлғааралық және институционалдық сенім деңгейі, әділеттілікті қабылдау, моралдық ахуалды бағалау туралы әлеуметтанулық сауалнамалар деректері; азаматтық белсенділік, волонтерлік, қайырымдылық көрсеткіштері; дәстүрлі құндылықтарды сақтау және діншілдік индикаторлары. Интегралдық индекс көпөлшемді статистикалық талдау әдістерін қолдана отырып, көрсетілген көрсеткіштерді нормалау және өлшеу негізінде қалыптастырылады.

Осы зерттеудің мақсаттары үшін Қазақстанның саяси трансформацияларының кезеңделуі келесі кезеңдерді бөліп көрсетеді: 1995-1999 жж. – тәуелсіз Қазақстанның саяси жүйесінің институционалдық құрылысы мен негіздерін қалыптастыру кезеңі; 2000-2007 жж. – экономикалық өсу және саяси тұрақтандыру кезеңі; 2008-2011 жж. – әлемдік қаржылық дағдарыс және оның салдарлары кезеңі; 2012-2019 жж. – жаңғырту және реформалар кезеңі; 2020-2025 жж. – жаһандық сын-тегеуріндер және жеделдетілген саяси трансформациялар кезеңі.

Негізгі бөлім

1995-2025 жылдар аралығындағы кезеңге арналған статистикалық деректерді тал-

дау қазақстандық қоғамның моралдық жағдайының динамикасындағы бірнеше сипаттамалық үрдістерді анықтауға мүмкіндік береді. Бірінші кезең (1995-1999 жж.) посткеңестік қоғамның терең жүйелік дағдарысын көрсететін моралдық көрсеткіштердің көпшілігінің айтарлықтай нашарлауымен сипатталды. Өмір сүру деңгейінің күрт төмендеуі, жұмыссыздық, әлеуметтік дезориентация және бірегейлік дағдарысы қылмыстың, алкоголизмнің, нашақорлықтың және өзін-өзі өлтірудің өсуіне әкелді. Осы кезеңде қоғамның моралдық жағдайының индексі ең төменгі мәндерге жетті, бұл саяси институттарға сенімнің төмен деңгейімен және әлеуметтік шиеленістің жоғары деңгейімен корреляцияланды.

Статистикалық деректер 1995-1999 жылдар аралығында қылмыстылық деңгейі талданатын бүкіл кезең ішінде максималды болғанын көрсетеді. 100 мың тұрғынға тіркелген қылмыстар саны кейінгі кезеңдердің көрсеткіштерінен бір жарым-екі есе асып түсті. Ауыр қылмыстардың, жеке басқа қарсы қылмыстардың және ұйымдасқан қылмыстың динамикасы ерекше алаңдаушылық тудырды. Халықаралық ұйымдардың бағалауы бойынша, сыбайлас жемқорлық сыни көлемге жетті, бұл азаматтардың мемлекеттік институттарға деген сенімін қиратты [11].

1990-шы жылдардың соңындағы әлеуметтанулық сауалнамалар тұлғааралық сенімнің өте төмен деңгейін және әлеуметтік атомизацияның жоғары дәрежесін тіркеді. Халықтың елеулі бөлігі моралдық дағдарыс сезімін және құндылық бағдарларының жоғалуын бастан кешірді. Әлеуметтендірудің дәстүрлі институттары – отбасы, мектеп, діни қауымдастықтар – жаңа жағдайларға бейімделу кезеңін бастан кешіріп, моралдық нормаларды трансляциялау функцияларын толық көлемде орындай алмады.

Екінші кезең (2000-2007 жж.) экономикалық өсумен, саяси тұрақтандырумен және әлеуметтік салада белсенді мемлекеттік саясатпен байланысты қоғамның моралдық жағдайы көрсеткіштерінің біртіндеп жақсаруымен ерекшеленді. Халықтың әл-ауқатының өсуі, жұмыссыздықтың төмендеуі, әлеуметтік инфрақұрылымның дамуы қоғамды моралдық сауықтыру үшін қолайлы жағдайлар жасады.

Моралдық жағдай индексі тұрақты өсу көрсетті, дегенмен дағдарысқа дейінгі деңгейге жетпеді.

Қылмыстылық статистикасы төмендеу үрдісін көрсетті. Тіркелген қылмыстар деңгейі 1990-шы жылдардың соңындағы шындық мәндерімен салыстырғанда 20-25%-ға қысқарды [11]. Көше қылмысы мен мүлікке қарсы қылмыстардың төмендеуі айрықша байқалды. Сонымен бірге, сыбайлас жемқорлық мәселесі өзекті болып қала берді, дегенмен мемлекет оған қарсы әрекет етуде жүйелі шаралар қабылдай бастады.

Осы кезеңнің әлеуметтанулық зерттеулері әлеуметтік оптимизм деңгейінің және болашаққа сенімнің өсуін тіркеді. Ел дамуының және өз әл-ауқатының перспективаларын оң бағалайтын азаматтардың үлесі артты. Әлеуметтік ынтымақтастық пен өзара көмек механизмдері біртіндеп қалпына келді. Діни институттар қоғамдағы өз позицияларын нығайтты, бұл дәстүрлі моралдық құндылықтарды қалпына келтіруге ықпал етті.

Үшінші кезең (2008-2011 жж.) оң динамиканың біршама баяулауымен көпшілік көрсеткіштердің тұрақтануымен сипатталды. Әлемдік қаржылық дағдарыс және оның қазақстандық экономикаға салдары қоғамның моралдық жағдайы үшін белгілі бір сын-тегеуріндер туғызды, алайда әлеуметтік тұрақтылықтың жинақталған қоры жағдайдың күрт нашарлауын болдырмауға мүмкіндік берді. Қоғамның моралдық жағдайының индексі шамалы ауытқулармен салыстырмалы тұрақтылық көрсетті [11].

2008-2009 жылдардағы дағдарыс, экономикалық қиындықтарға қарамастан, әлеуметтік девиацияның айтарлықтай өсуіне әкелген жоқ. Қылмыстылық деңгейі төмендеуін жалғастырды, дегенмен баяуырақ қарқынмен. Әлеуметтанулық сауалнамалар оптимизмнің біршама төмендеуін және алаңдаушылықтың өсуін тіркеді, алайда қоғамның моралдық жағдайының апатты құлауы болмады. Бұл белгілі бір әлеуметтік тұрақтылық пен бейімделушіліктің қорының қалыптасқанын көрсетті [11].

Төртінші кезең (2012-2019 жж.) жаңғырту мен реформалардың жаңа кезеңімен ерекшеленді, бұл қоғамның моралдық жағдайының динамикасында көрініс тапты. «Қазақстан-2050» стратегиясы [12] және

«Рухани жаңғыру» [13] қоғамдық сананы жаңғырту бағдарламасы әлеуметтік институттарды жаңғыртумен қатар ұлттық бірегейлік пен дәстүрлі құндылықтарды нығайту бағытын белгіледі. Моралдық жағдай индексі мерзімді ауытқулармен қоса орташа өсу көрсетті.

Осы кезеңде моралдық жағдайдың әртүрлі компоненттерінің екіұштылығы байқалды. Бір жағынан, әлеуметтік девиацияның дәстүрлі көрсеткіштері – қылмыстылық, алкоголизм, нашақорлық – төмендеуін жалғастырды. Екінші жағынан, әлеуметтанулық сауалнамалар халықтың сыбайлас жемқорлық, әлеуметтік теңсіздік және әділеттілік мәселелеріне алаңдаушылығының өсуін тіркеді. Әлеуметтік дифференциацияның күшеюі моралдық-этикалық салада шиеленіс туғызды.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасы моралдық құндылықтар мен ұлттық бірегейлік туралы қоғамдық талқылауды жандандыруға ықпал етті. Мемлекет дәстүрлі құндылықтарды, патриотизмді және әлеуметтік жауапкершілікті алға жылжыту бойынша күш салды. Алайда осы шаралардың тиімділігі ғылыми және сарапшылар қауымдастығында талқылау тақырыбы болып қала берді.

Бесінші кезең (2020-2025 жж.) COVID-19 пандемиясының, геосаяси тұрақсыздықтың, технологиялық трансформациялардың жаһандық сын-тегеуріндерінің қоғамның моралдық жағдайына әсерімен сипатталды. Пандемия әлеуметтік ынтымақтастық пен моралдық тұрақтылық үшін қатты сынақ болды. 2022 жылғы қаңтар оқиғалары және одан кейінгі саяси реформалар қоғамның моралдық жағдайының динамикасын талдау үшін жаңа контекст жасады.

2020-2025 жылдардағы статистикалық деректер қайшылықты үрдістерді көрсетеді. Бір жағынан, пандемия әлеуметтік ынтымақтастықтың, өзара көмектің және волонтерліктің өсуіне ықпал етті. Екінші жағынан, әлеуметтік-экономикалық қиындықтар, шектеулер мен белгісіздік психологиялық шиеленіс пен әлеуметтік алаңдаушылықтың өсуіне әкелді. 2022 жылғы қаңтар оқиғасы қоғамның жекелеген сегменттеріндегі әлеуметтік наразылықтың және моралдық дағдарыстың терең мәселелерін ашып көрсетті [11].

Қаңтар оқиғасынан кейін бастама жасалған саяси реформалар саяси қатысуды кеңейтуге,

құқықтық мемлекет пен әлеуметтік әділеттілікті нығайтуға бағытталған. Бұл шаралар ұзақ мерзімді перспективада қоғамның моралдық жағдайын жақсарту үшін қолайлы жағдайлар жасай алады, алайда қысқа мерзімді әсерлер әзірге екіұштылығын көрсетеді.

Саяси трансформациялар мен қоғамның моралдық жағдайы арасындағы корреляция

Статистикалық талдау негізгі саяси оқиғалар мен қоғамның моралдық жағдайы индексіндегі өзгерістер арасында маңызды корреляцияларды анықтайды. Институционалдық реформалар, мемлекеттік басқару жүйесіндегі өзгерістер, саяси дағдарыстар және тұрақтылық кезеңдері қоғамдағы моралдық ахуалға айтарлықтай әсер етеді.

Бірінші маңызды корреляция саяси тұрақтылық деңгейі мен моралдық жағдай көрсеткіштері арасында байқалады. Саяси турбуленттілік, белгісіздік және әлеуметтік қақтығыстар кезеңдері моралдық көрсеткіштердің нашарлауымен қоса жүреді. Керісінше, тұрақтылық пен болжамдылық кезеңдері қоғамның моралдық дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасайды. Саяси тұрақтылықтың негіздерін жасаған 1995 жылғы конституциялық реформа кейінгі жылдары моралдық ахуалдың біртіндеп жақсаруымен корреляцияланды.

Екінші маңызды корреляция саяси трансформацияның экономикалық факторларымен байланысты. Экономикалық өсу және халықтың әл-ауқатының артуы кезеңдері моралдық жағдай көрсеткіштерінің жақсаруымен қоса жүреді. 2000-шы жылдардағы экономикалық бум көрсеткіштердің көпшілігінің айтарлықтай жақсаруымен сәйкес келді. Керісінше, экономикалық дағдарыстар мен әлеуметтік қиындықтар моралдық-этикалық салада шиеленіс туғызады. 2008-2009 жылдардағы қаржылық дағдарыс моралдық көрсеткіштердің оң динамикасының уақытша тоқырауына әкелді.

Үшінші корреляция саяси режимнің сипаты мен қоғамның моралдық жағдайы арасында байқалады. Демократияландыру, саяси қатысуды кеңейту, азаматтық қоғамды дамыту

моралдық ахуалға оң әсер етеді. Парламент пен жергілікті өзін-өзі басқару өкілеттіктерін кеңейтуге бағытталған 2017 және 2022 жылдардағы конституциялық реформалар [14] азаматтық белсенділік пен жауапкершіліктің өсуі үшін алғышарттар жасады. Алайда институционалдық өзгерістер мен олардың моралдық жағдайға әсері арасындағы уақытша кідіріс 2-3 жылды құрайды.

Төртінші корреляция сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің тиімділігімен байланысты. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сәтті науқандар, мемлекеттік басқару ашықтығын арттыру, заң үстемдігін нығайту институттарға сенім деңгейіне және қоғамдағы моралдық ахуалға оң әсер етеді. 2015 жылы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы агенттікті құру және одан кейінгі сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шаралары осы салада мемлекеттік саясатқа қоғамдық қолдаудың өсуімен корреляцияланады [15].

Бесінші корреляция ұлттық бірегейлік саясаты мен моралдық жағдай арасында байқалады. Ұлттық бірегейлікті нығайту, мәдени мұраны сақтау, дәстүрлі құндылықтарды алға жылжыту бағдарламалары қоғамда моралдық консенсус қалыптастыруға ықпал етеді. «Рухани жаңғыру» бағдарламасы моралдық құндылықтар туралы қоғамдық талқылауға әсер етті, дегенмен оның практикалық әсерін өлшеу әдіснамалық қиындықты білдіреді.

Регрессиялық талдау саяси факторлардың қоғамның моралдық жағдайы индексіндегі вариацияның шамамен 40-45%-ын түсіндіретінін көрсетеді. Вариацияның қалған бөлігі әлеуметтік-экономикалық, мәдени және демографиялық факторлармен байланысты. Ең күшті әсерді саяси тұрақтылық, экономикалық әл-ауқат және мемлекеттік басқарудың тиімділігі көрсетеді.

Болжамды сценарийлер және ұсынымдар

Анықталған үрдістерді экстраполяциялау орта мерзімді перспективада қазақстандық қоғамның моралдық жағдайының дамуының үш сценарийін тұжырымдауға мүмкіндік береді. Оптимистік сценарий саяси реформаларды сәтті іске асыруды, тұрақты экономикалық өсуді, әлеуметтік теңсіздікті

төмендетуді және құқықтық мемлекетті нығайтуды болжайды. Бұл жағдайда қоғамның моралдық жағдайының индексі тұрақты өсу көрсететін болады. Осы сценарийдің іске асуының негізгі индикаторлары болып мыналар табылады: қылмыстылық пен сыбайлас жемқорлық деңгейінің одан әрі төмендеуі, тұлғааралық және институционалдық сенімнің өсуі, азаматтық белсенділік пен әлеуметтік ынтымақтастықтың күшеюі, жаңғыртуға ашықтықты сақтай отырып, дәстүрлі құндылықтарды нығайту.

Инерциялық сценарий айтарлықтай сапалық өзгерістерсіз қазіргі үрдістердің сақталуын болжайды. Қоғамның моралдық жағдайы конъюнктуралық факторларға байланысты орташа ауытқулармен салыстырмалы тұрақтылықпен сипатталатын болады. Бұл сценарий саяси және экономикалық салаларда статус-кво сақталған жағдайда ең ықтимал болып табылады. Осы сценарийдің тәуекелдері ұзақ мерзімді перспективада көрінуі мүмкін жасырын қайшылықтардың жинақталуымен байланысты.

Пессимистік сценарий ықтимал саяси және экономикалық дағдарыстармен, әлеуметтік теңсіздіктің өсуімен, аймақаралық және топаралық қайшылықтардың өршуімен байланысты. Бұл жағдайда қоғамның моралдық жағдайы көрсеткіштерінің нашарлауы, әлеуметтік девиацияның өсуі, сенімнің және әлеуметтік ынтымақтастықтың төмендеуі мүмкін. Бұл сценарийдің іске асуы саяси тұрақтылық пен экономикалық орнықтылық сақталған жағдайда ықтималсыз, алайда сыртқы соққылар немесе мемлекеттік саясаттағы жүйелік қателер оны өзекті ете алады.

Жүргізілген талдау негізінде мемлекеттік саясат үшін келесі ұсынымдарды тұжырымдауға болады. Біріншіден, мемлекеттік басқарудың жалпы жүйесіне біріктірілген қоғамның моралдық денсаулығын нығайтудың кешенді стратегиясын әзірлеу қажет. Бұл стратегия білім беру, мәдени саясат, әлеуметтік қорғау, құқық қорғау қызметі және медиа реттеу саласындағы шараларды қамтуы тиіс.

Екіншіден, үнемі әлеуметтанулық зерттеулер мен статистикалық талдау негізінде қоғамның моралдық жағдайын мониторингілеу жүйесін құру орынды. Моралдық жағдай индексі мемлекеттік саясаттың тиімділігін бағалаудың

және әлеуметтік тәуекелдерді ерте ескертудің маңызды құралына айнала алады.

Үшіншіден, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті, әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етуді және теңсіздікті азайтуды күшейту шаралары қажет. Бұл факторлар қоғамда моралдық консенсус қалыптастыру және мемлекеттік институттарға сенімді нығайту үшін өте маңызды.

Төртіншіден, азаматтық қоғам институттарын, волонтерлікті және әлеуметтік белсенділікті дамыту маңызды. Азаматтық қатысу азаматтық жауапкершілік пен әлеуметтік ынтымақтастықты қалыптастырудың маңыздылау механизмі болып табылады.

Бесіншіден, инновациялар мен жаңғыртуға ашықтықты қамтамасыз ете отырып, дәстүрлі құндылықтарды сақтау саласында ойластырылған саясат қажет. Дәстүр мен қазіргі заман арасындағы тепе-теңдік жаһандану жағдайында қоғамның моралдық денсаулығының негізгі шарты болып табылады.

Қорытынды

1995-2025 жылдар аралығында қазақстандық қоғамның моралдық жағдайының динамикасын зерттеу келесі қорытындыларды тұжырымдауға мүмкіндік береді. Қоғамның моралдық жағдайы әлеуметтік-саяси тұрақтылық пен мемлекеттік басқару тиімділігінің маңызды индикаторы болып табылады. Саяси трансформациялар мен қоғамның моралдық саласындағы өзгерістер арасында маңызды корреляция бар.

Тәуелсіздіктің үш онжылдығы ішінде Қазақстан 1990-шы жылдардың ортасындағы терең моралдық дағдарыстан салыстырмалы тұрақтандыруға және моралдық ахуалдың біртіндеп жақсаруына дейінгі жолды өтті. Бұл процесс сызықты болған жоқ және елдің саяси және экономикалық даму циклдерімен корреляцияланатын өсу, тоқырау және турбуленттілік кезеңдерімен сипатталды.

Қоғамның моралдық жағдайына әсер ететін негізгі факторлар саяси тұрақтылық, экономикалық әл-ауқат, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің тиімділігі, азаматтық қоғамның дамуы және дәстүрлі құндылықтар мен жаңғырту арасындағы тепе-теңдік болып табылады. Мемлекеттік саясат

институционалдық реформалар, әлеуметтік бағдарламалар және мәдени бастамалар арқылы қоғамның моралдық дамуына айтарлықтай әсер ете алады.

Қоғамның моралдық жағдайының динамикасын болжау әсер ететін факторлардың көптігі және болжанбаған оқиғалардың мүмкіндігі салдарынан айтарлықтай әдіснамалық қиындықты білдіреді. Дегенмен, саяси тұрақтылық сақталып, реформалар жалғасса, оптимистік немесе инерциялық даму сценарийі ең ықтимал болып көрінеді.

Осы салада одан әрі зерттеулер саяси процестер мен қоғамның моралдық жағдайы арасындағы өзара байланысты теориялық түсінуді тереңдетуге, моралдық көрсеткіштерді өлшеу мен мониторингілеу әдіснамасын жетілдіруге, қоғамның моралдық денсаулығын нығайту саясатын қалыптастырудағы әртүрлі елдердің тәжірибесін салыстырмалы талдауға бағытталуы тиіс.

Қаржыландыру

Ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым Комитетінің қаржыландыруы аясында дайындалған (BR24993269 «Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақстандық қоғамның құндылық бағдарларының эволюциясы және трансформациясы»).

Әдебиеттер тізімі

1 Платон. Политика и государство: Сочинения Платона в пер. проф. Карпова Ч.Ш. 434 А-В. – СПб., 1863. – 227 с.

2 Аристотель. Политика / пер. с древнегреческого С.А. Жебелева. – М.: АСТ, 2022. – С. 181.

3 Патнэм Р. Демократия жұмыс істеуі үшін. Қазіргі Италиядағы азаматтық дәстүрлер. – М.: Ad Marginem, 1996. – 287 б.

4 Алмонд Г., Верба С. Азаматтық мәдениет. Бес елдегі саяси қондырғылар мен демократия. – М.: Мысль, 2014. – 500 б.

5 Фукуяма Ф. Сенім: әлеуметтік ерліктер және өркендеуге апаратын жол. – М.: АСТ, 2004. – 730 б.

6 Оффе К. Бір уақыттылық дилеммалары: Шығыс Еуропадағы демократияландыру және нарықтық экономика // Тарих бұрылыстары. Неміс зерттеушілерінің көзімен постсоциалистік трансформациялар. – СПб.: Еуропалық университет, 2003. – Б. 215-248.

7 Холмс Л. Посткоммунизм. Кіріспе. – Киев: Основи, 1996. – 348 б.

8 Машан М. Қазақстан: бірегейлікті іздеу. – Алматы: Қазақ университеті, 2008. – 380 б.

9 Масанов Н., Абылхожин Ж., Ерофеева И. Қазақстан тарихы: халықтар мен мәдениеттер. – Алматы: Дайк-Пресс, 2001. – 608 б.

10 Юревич А.В. Эмпирические оценки нравственного состояния современного российского общества // Ярославский педагогический вестник. – 2018. – №4. – [Электронды ресурc] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/empiricheskie-otsenki-nravstvennogo-sostoyaniya-sovremennogo-rossiyskogo-obschestva> (Қаралған күні: 05.11.2025)

11 Қазақстан статистикалық жылнамасы. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы, 1995-2025.

12 Қазақстан Республикасы Президенті Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстан-2050 Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты». – Астана, 2012.

13 «Рухани жаңғыру» бағдарламасы. – Астана, 2017.

14 Конституциялық реформалар – заман талабына сай жаңғыру // [Электронды ресурc] URL: <https://atr.kz/ququq/konstituciialyq-reformalar-zaman-talabyna-saj-zhangyru/> (Қаралған күні: 12.12.2025)

15 Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V ЗРК «О противодействии коррупции» // [Электронды ресурc] URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/knb/documents/details/649> (Қаралған күні: 09.11.2025)

Transliteration

1 Platon. Politika i gosudarstvo: Sochinenija Platona v per. prof. Karpova Ch.Sh. 434 A-V [Politics and the state: Works of Plato translated by prof. Karpov Ch.Sh. 434 A-B]. – Spb., 1863. – 227 s. (in Russ)

2 Aristotel'. Politika / per. s drevnegrecheskogo S.A. Zhebeleva [Politics / transl. from Ancient Greek by S.A. Zhebelev]. – M.: AST, 2022. – S. 181. (in Russ)

3 Patnjem R. Demokratija zhymys isteui yshin. Qazirgi Italijadaғы azamatтық дәstүрler [Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy]. – M.: Ad Marginem, 1996. – 287 b. (in Kaz)

4 Almond G., Verba S. Azamatтық мәdeniet. Bes eldegi saјasi қonдыrғылар мен demokratija [The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations]. – M.: Mysl', 2014. – 500 b. (in Kaz)

5 Fukujama F. Senim: әleumettik erlikter zhөne өrkendeuge aparatyn zhol [Trust: Social Virtues and the Path to Prosperity]. – M.: AST, 2004. – 730 b. (in Kaz)

6 Offe K. Bir uaqytтыlyқ dilemmalary: Shyғыs Eурopadaғы demokratijalandyru zhөne naryқтық jekonomika [Dilemmas of Simultaneity: Democratization and Market Economy in Eastern Europe] // Tarih byrylystary. Nemis zertteushileriniң közimen postsocialistik transformacijalar. – SPb.: Eурopalyқ universitet, 2003. – B. 215-248. (in Kaz)

7 Holms L. Postkommunizm. Kirispe [Post-Communism. An Introduction]. – Kiev: Osnovi, 1996. – 348 b. (in Kaz)

8 Mashan M. Қазақстан: biregeјlikti izdeu [Kazakhstan: the search for identity]. – Almaty: Қазақ universiteti, 2008. – 380 b. (in Kaz)

9 Masanov N., Abylhozhin Zh., Erofeeva I. Қазақстан tarihy: halyқtar мен мәdeniетter [History of Kazakhstan: peoples and cultures]. – Almaty: Dajk-Press, 2001. – 608 b. (in Kaz)

10 Jurevich A.V. Jempiricheskie ocenki npravstvennogo sostojanija sovremennogo rossijskogo obshhestva [Empirical assessments of the moral state of modern Russian society] // Jaroslavskij pedagogicheskij vestnik. – 2018. – №4. – [Jelektronny resurs] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/empiricheskie-otsenki-npravstvennogo-sostoyaniya-sovremennogo-rossijskogo-obshchestva> (Qaralghan kuni: 05.11.2025) (in Russ)

11 Қазақстан статистикалық зhylnamasy. Қазақстан Respublikasy Strategijalyқ zhosparlau zhәne reformalar agenttiginiң Ylttyқ statistika bjurosy [Statistical Yearbook of Kazakhstan. National Bureau of Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan], 1995-2025. (in Kaz)

12 Қазақстан Respublikasy Prezidenti N. Nazarbaevtyң Қазақстан halkyna Zholdauy «Қазақстан-2050 Strategijasy: қалыптасқан мемлекettiң zhaңa saјasi baғыty» [Address by the President of the

Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the People of Kazakhstan «Kazakhstan-2050 Strategy: new political course of the established state»]. – Astana, 2012. (in Kaz)

13 «Ruhani zhaңғыru» bardarlamasy [“Rukhani Zhangyru” program]. – Astana, 2017. (in Kaz)

14 Konstitucijalyқ reformalar – zaman talabyna saј zhaңғыru [Constitutional reforms – modernization in line with the times] // [Jelektronny resurs] URL: <https://atr.kz/quyq/konstituciialyq-reformalar-zaman-talabyna-saj-zhangyru/> (Qaralghan kuni: 12.12.2025) (in Kaz)

15 Zakon Respubliki Kazahstan ot 18 nojabrja 2015 goda № 410-V ZRK «O protivodejstvii korruptcii» [Law of the Republic of Kazakhstan dated November 18, 2015 No. 410-V ZRK «On Combating Corruption»] // [Jelektronny resurs] URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/knb/documents/details/649> (Qaralghan kuni: 09.11.2025) (in Russ)

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ

Наталья Львовна Сейтахметова

бас ғылыми қызметкер, профессор, философия ғылымдарының докторы, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан, email: natalieseyt@mail.ru, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-6297-7317>

Шолпан Мүлікаманқызы Жандосова

бас ғылыми қызметкер, қауымдастырылған профессор, PhD, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан, email: sholpan_zhandosova@mail.ru, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6151-3788>

Наталья Львовна Сейтахметова

главный научный сотрудник, профессор, доктор философских наук, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, email: natalieseyt@mail.ru, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-6297-7317>

Шолпан Мулькимановна Жандосова

главный научный сотрудник, ассоциированный профессор, PhD, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, email: sholpan_zhandosova@mail.ru, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6151-3788>

Nataliya Seitakhmetova

Chief Researcher, Professor, Doctor of Philosophical Sciences, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, email: natalieseyt@mail.ru, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-6297-7317>

Sholpan Zhandosova

Chief Researcher, Associate Professor, PhD, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, email: sholpan_zhandosova@mail.ru, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6151-3788>

